

A Nagykunságról, történelméről és népéről

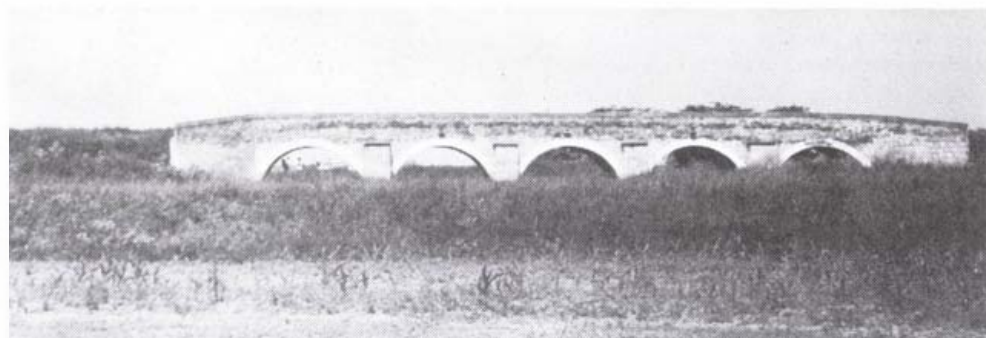
Győrffy István az 1922-ben megjelent halhatatlan munkájában, a Nagykunsági krónikában így ír szülőföldjéről: „Az iskolában úgy tanultuk, hogy mikor a tatárok feldúlták Kunországot, Kuthen kun király negyvenezer családból álló népével Magyarországra menekült, s IV. Béla királyunk letelepítette őket az Alföld termékeny rónaságára, ahol ezen kunok ivadécai a Nagy- és Kiskunságon ma is élnek.” Majd szerzőnk azt a magyarázatot találja, hogy a Nagykunság, ez a vízjárta vidék bizony meglehetősen lakatlan volt abban az időben, hiszen még utána is századokon át a Tisza a Berettyó, és a Körösök vizei öntözték, csak néhol emelkedett kisebb nagyobb szárazulat, ahol az ember megkapaszkodhatott, hajlékot emelhetett, szánthatott, vethetett. Így volt ez egészen a múlt század közepéig, amíg a folyókat nem szabályozták, és vért nem vették a réteknek, le nem csapolták őket. De hát miképpen élhettek itt meg századokon keresztül a hazát találó kunok? Erről szeretnék szólni, úgy, ahogy az emlékezet és a régi írások megőrizték számunkra az eseményeket.

A betelepülő kunok magukkal hozták régi életformájukat. Szokásaikat, gazdálkodásukat a félig nomadizáló, legeltető állattartás jellemezte. Emiatt összeütközésbe is kerültek a már megtelepedett környékbeli magyarsággal. A békességet úgy őrizhették csak meg, hogy a kunok egész életmódjukban alkalmazkodtak: falvakba települtek, keresztényekké lettek, gazdálkodásukban is hasonlítottak – egyszóval betagozódtak a magyar, ezen keresztül a már kialakult európai rendi társadalomba. Mint jó katonákra a király is számított rájuk. IV. Béla testőrségét belőlük szervezte, unokájának, Lászlónak kun leány feleséget választott, Erzsébetet. László is igen szeretett közöttük mulatni, ezért is kapta előnévül a kun jelzőt. A kunok szolgálatukért a királyoktól kollektív kiváltságokat szereztek, melyeket csak a török idők zavaros viszonyai között veszítettek el.

A XIII. században megtelepedő kunok nem idegenkedtek a vízjárta pusztaságoktól, hiszen hasonló körülmények között éltek előző hazájukban is. Az áradásokkal kövérített legelők nagyon alkalmasak voltak az állattartásra, márpedig a kunok életformáját továbbra is a legeltető állattartás határozta meg, mint ahogy a környékbeli, alföldi magyarságét is, hiszen erre az időszakra esik a feudális gazdálkodás kiteljesedése, az alföldi nagyarányú legeltető állattartás, a sőre- vagy göbolytartás megalapozása. A városiasodó délnémet és észak itáliai, raguzai térségek hússzükségletét az Alföldön nevelt hízott szarvasmarhával elégítették ki. A ritka településhálózatú alföldi tájakon hatalmas puszták szolgálták az állattartás érdekeit. Ha a saját határon nem volt elegendő hely a legelő jószágoknak, béreltek máshol pusztákat. A szilajon tartott marha ezreit lábon, legeltetve hajtották a piacokra, ahonnan igen jelentős bevételre tettek szert. A királyi, fejedelmi, egyházi, uradalmi, kereskedelmi várossá fejlődő központok mellett így lett városképző a nemesfém bányászat a Felvidéken és Erdélyben, a szőlő és bortelemző körzetek településhálózata, az Alföldön pedig az árutermelő állattartás teremtette meg a mezővárossá válás gazdasági hátterét. A középkor vége felé hazánkban 800–1000 mezővárost regisztrálnak a kutatók, a Nagykunság megritkult településhálózata is ebbe a rendszerbe illeszkedett bele. Szabad állapotuk előnyét is kihasználva a tágas saját és bérelt pusztákon maguk is nagyarányú állattenyésztést űztek. Erről az életformáról Győrffy említett könyve *A szilaj pásztorok* című fejezetében fest irodalmilag is hiteles képet. Ez a munka hosszú időn keresztül meghatározta a néprajzi szemléletünket is. Iskolát teremtett, utódok mint pl. Szűcs Sándor, Nagy Czirok László, Luby Margit követték. Az utókor hajlamos romantikusnak itélni e munkák jórészét, pedig a szépírói teljesítménynek sem utolsó írások hatása alá kerül mindenki, aki rászánja az időt az elolvasására.

Pedig az élet itt sem volt kegyes a rétségek között megbúvó falvak, mezővárosok népéhez. Sújtotta járvány, dúlta a török, tatár, nem kímélték a végváriak sem a vidéket. Ezért sokszor volt bujdosás az életük – ahogy egy szemtanú vallotta a XVII. század sanyarú megpróbáltatásairól. A török idők alatt megritkultak a falvak, csökkent a népesség is. A túlélők keservesen kezdték el a következő századot, hiszen újabb megpróbáltatás zúdult rájuk, a szabadságuktól megfosztás, a földesúr alá helyezés.

A bécsi udvar a *ius armorum*, a fegyverjog alapján a töröktől visszafoglalt területeket saját tulajdonának tekintette, azokat udvarhű embereknek juttatta, eladta vagy saját kezelésbe

A Zádor-híd Karcag határában (Bartha László felvétele)

vette. A Jászkunyságot 1702-ben az udvar eladta a Német Lovagrendnek. Minden tiltakozás ellenére jobbágyi állapotba került az addig szabad menetelő Jászkunyság. Ezért is csatlakoztak Rákóczi zászlájához, mert régi szabadságuk visszaszerzését remélték. A hadiszerecsse forogandósága következtében a fejedelem a Nagykunyság népét – hogy az ellenség hatékonyságát csökkentse – a Rakamaz környéki birtokaira telepítette ki. Itt éltek a szabadságharc bukásáig. 1712-ben települtek vissza, a Jászberényben berendezkedett földesúr csak ezután gyakorolhatta a hatalmát. A Jászkunyság népe később egy összegben váltotta meg a földesúri terheket, vagyis taksás állapotú volt. Ez a következő évtizedekben nagy vonzerőt gyakorolt a környék, de a távolabbi Rétköz falvainak jobbágyosságára is. Tömegesen szöktek a sokkal szabadabb Nagykunyság területére azokról a helyekről is, ahol a szabadságharc idején meghúzódtak. Így 1712 és 1745 között a lakosság lélekszáma megötszöröződött. A nagykunysági városok szívesen fogadták a jövevényeket, szükség volt a munkáskézre, az elvadult tájat újra termővé kellett tenni. Szorgalommal, szerencsével sokaknak sikerült jelentős jószágállományra, vagyonra szert tenni.

1745-ben jött el az ideje a régi kiváltságok visszaszerzésének. Mária Teréziának – háborúban állván Frigyes porosz uralkodóval – szüksége volt pénzre és katonára. Ezért hozzájárult, hogy a Jászkunyság megváltsa magát, kártalanítsa a Német Lovagrendet, és 1000 lovas katonát állítson a királynő szolgálatába. Ez lett a híres jászkun huszárezred. A lakosok vállalták a kártalanítási összeg előteremtését. A városok kölcsönöket vettek fel, évtizedekig törlesztették kamatával együtt. Ki-ki tehetségéhez mérten részt vállalt a befizetett összegből. Ennek arányában tulajdonosa lett a megváltott földeknek, illetve pusztáknak. A lakosok kb. kétharmada vett részt a redempcióban, a váltásösszeg kifizetésében, az egyharmada kívül maradt a földváltáson. Társadalmilag ez ketté választotta a Jászkunyságot: birtokon belül került *redemptusokra* és a kívül maradt *irredemptusokra*. A következő másfél-két évszázadban ez lett minden intézkedés alapja. A földet váltottak nevét s a befizetett összeget rögzítették a Liber fundikban, a földkönyvekben, amelyek a legfontosabb okmányok lettek a Jászkunyságban. Minden tulajdon és jog ezen alapult. A befizetett összeg arányában a legjobb termőföldeket minden redemptusnak kimérték, a határ nagyobb hányada közös használatban maradt, ebből mindenki a befizetés arányában részesült: apró osztású földekként szántotta, fűvét kaszálta, rétején nádat vágott vagy megfelelő számú állatot hajthatott rá legelni. A későbbi földosztások alapja is ez volt. A Nagykunyságban vették a legszigorúbban a redempciós elveket. A Jászkun Statútumok volt az a jogi kódex, amely a redempcióra épült, itt élt legkövetkezetesebben. Különösen megmutatkozott ez az örökösödési és adásvételi ügyekben. A redemptusoknak elővételi jogai szinte kivétel nélkül mindig érvényesültek. Még a kiváltságok eltörlése, 1876 után is – szinte napjainkig hatóan él a redemptus öntudat, amit sajátosan jászkun öntudatnak mondanak.

Ha már a nagykun öntudat felmerült, érdemes kissé a nyelvtudomány és a művelődéstörténet segítségével kalandoznunk a múltba – maradt-e, és mi, a kun szellemiségből a századok alatt? A két Kunyságban az életmódváltással a nyelvi, kulturális beolvadás is együtt járt. A kunok egykori nyelvét már csak töredékek, néhány szó őrzi. A

velencei Szent Márk székesegyház könyvtárában őrzik azt a több száz szóból álló gyűjteményt, amelyik a kereskedőket segítette a dél-orosz sztyeppén élő kunokkal való kapcsolattartásban. Ennek a szókészletnek a művelődéstörténeti tanulságait Györffy György kutatta. A magyarországi kunok nyelvi sajátosságára a redempció ügyében Bécsben járó küldöttség egyik tagja, a karcagi Varró István hívta fel a figyelmet. Az udvar keleti nyelvekben is járatos tudós könyvtárosának, Kollár Ádámnak mondta el a kun Miatyánkot. A Miatyánkot, később mint a kun öntudat megnyilvánulását, iskolákban is tanították, sok helyről lejegyezték. A kunok nyelvi különállására a múlt század elején a kiskundorozsmai származású Jerney János, illetve a jászkunok kerületi tisztségviselője Horváth Péter is felhívta a figyelmet. Rendszeres vizsgálódásra azonban csak századunkban került sor. Györffy István biztatására Németh Gyula, a szintén karcagi születésű kiváló turkológus kezdett foglalkozni a kun nyelvel. Az ő tanítványa, ugyancsak a város szülőtte, a fiatalon elhunyt Mándoky Kongur István folytatta a kutatást. Posztumus munkaként jelent meg Karcag város anyagi áldozatvállalásával A kun nyelv magyarországi emlékei címmel összefoglaló munkája. Érdemes néhány kun szót felidézni. Ilyen a *barág*, nagytestű, nagyszőrű kutya, a *kuvasz*, a *komondor*, ami a kunok ebe, kunok kutyája jelentésű, a jószágkifogó botos pányva, az *árkány*. A *daku* báránybőrből készült ködmönféle. A *knjtármadár* vándormadár, a *kamcsi* rövid lovagló szíj-ostor, a *karambél*, a mezei fátyolvirág, a *boza*, a kölesből erjesztett sörszerű ital. További kutatás is folyik, hiszen mind a földrajzi nevekben, mind a családnevekben sok kun szó őrződik még napjainkban is.

A Kunság népe – más alföldi mezővárosokhoz hasonlóan – már a XVI. században a református hitre tért, és napjainkig őrzi kálvinista jellegét. Csak Mária Terézia szorításának engedve fogadtak be katolikusokat a városokba. A protestáns szellemiség talaján hamar kibontakozik a debreceni Kollégiumhoz kötődő partikuláris iskolarendszer. Mindennek gazdasági hátterét a redempcióban szerzett tulajdon teremtette meg. A redempcióval parasztpolgári fejlődés lehetősége nyílt a Jászkunságon, amelyik a mezővárosi sajátosságokban teljesedett ki.

Kántor Sándor Fazekasház. Kiállítás-részlet. (Bartha László felvétele)

A Nagykunságot a régiek úgy is mondták: Hatkunság. Valóban a XIII. században hat település népesült be újra: Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve és Kunszentmárton. Ez utóbbi is csak közigazgatásilag tartozik a Nagykunsághoz, ugyanis 1718-ban Jászapátiból beköltöző katolikusok népesítették be. Napjainkig is külső megjelenésében és kulturális sajátosságaiban egyaránt katolikus jellegét, és a járszági előképet őrzi a település.

A nagykunsági települések gazdálkodását a múlt század közepéig, az ármentesítésekig a legeltető állattartás határozta meg. A ménesek, szürke magyar gulyák mellett a XVIII. század végétől a juhtartás válik meghatározó ágazattá. A redempciókor a határok legjavát örök használatra kapta meg ki-ki a befizetett összeg arányában. Ezek a földeken jelentek meg a szállások vagy tanyák, amelyek részben a földművelés üzemműködés pontjai voltak, részben itt teleltették a legelőkről beszoruló nagytömegű állatállományt. A nagykun tanyáról először Györffy írt még a század elején. Ezzel indult el az azóta is folyó kiterjedt tanyakutatás. A tilalmasi tanyák építészetének, műszaki rögzítésének, életmódot meghatározó alakulásának vizsgálatát Vargha Lászlónak köszönhetjük. Napjainkra szinte semmi sem maradt ebből a nagy múltú örökségből. Az elmúlt évtizedek nagyüzemi gazdálkodása elsöpörte a pitarolás tanyákat, velük egy életforma, építészeti hagyomány tűnt el.

A települések képe azonban még sokat őriz ebből a múltból. A klasszicista népi építészeti szép emlékeit találjuk sokfelé, helyenként városképi jelentőségű mennyiségben. Tájházak, múzeumok formájában az utókor számára is megmaradnak ezek az emlékek, mint ahogy a tájmúzeumok (a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum, a túrkevei Finta Múzeum, a kunszentmártoni Múzeum) időszakos és állandó kiállításai, gazdag gyűjteményei, adattárainak sok ezer lapja, dokumentuma őrzi ezt az értékes múltat. De nem maradnak el a városok sem abban, hogy sorra jelentenek meg értékes monográfiákat, könyveket, tanulmányokat a különböző szaktudományok (régészet, történelem, művészet- és művelődéstörténet, néprajz) tárgykörökben. Ezek nemcsak a helyi azonosságtudatot élénkítik, de a szaktudományok hazai és európai vérkeringésébe is bekerülnek.

Bellon Tibor

Nem épített várat a székely?

A természeti szépségekben oly gazdagon megáldott Székelyföld nem kevésbé bővelkedik a múlt idők történéseinek-viharainak tárgyi emlékeiben. A dombtetőkön, a sziklabérccek ormán egykor büszkén emelkedő erősségek-várak nagy része mára lepusztult, lerombolta a természet vagy maga az építője: az ember. Titkukat némán őrzi a föld, csak néhányukat próbálta szóra bírni a régész ásója. Az írott forrásokban legtöbbször egyáltalán nem bukkan fel, amit tudunk róluk, az a nép ajkán formálódott, megőrzött regék-mondák kódéba vész: némelyeket a szittya ősök várainak, másokat hun vezérek székhelyeinek vagy a székely rabbanok sásfészkeinek hiszi-vallja a nép.

Mint ismeretes, a székelységet mai lakóhelyére, a Kárpát-medence keleti-délkeleti részébe, a magyar királyi hatalom telepítette a határ védelmezésére az északnyugati, nyugati, illetve a délnyugati határok mellől, valamint a Biharból. A nyelvjárási kutatások, a helynevek és víznevek elemzése alapján körvonalazható a különböző székek népességének eredete. A telegdi székelyek (a későbbi udvarhelyszékiek) nyelvjárása szoros kapcsolatot mutat a Baranya-Valkó megyei magyar nyelvi részleggel (ezenkívül bizonyos hely- és víznevek a Biharból származtathatók), a sepsi-kézdi-orbai-csíki-gyergyói nyelvjárás az Őrséggel és az Őrvidékkel, a maroszéki nyelvjárás pedig az Őrség-Őrvidék mellett egyes Pozsony környéki szórványokkal mutat rokonságot (akárcsak a hely- és víznevek). A már hagyományosnak mondható Györffy György féle felfogást, a székelyek erdélyi megszállását illetően (1. XI. század eleje: betelepülés az erdélyi medencébe; 2. XII. század elején előnyomulás a Hargitáig; 3. a XIII. század elején a külső medencék megszállása) az elmúlt évtizedek történeti-